

Våsvargen

Årgång 28 nr. 1. Juni 2021. Pris 40 kr.
NÅS HEMBYGDSFÖRENING

15 Nåsgubbar byggde dammen till Kvarnsvedens pappersbruk på 1890-talet

längs Finnmarks-
vägen

Har du en korsglugg?

...ôm björsköttär ô pôsspelare

Nåsvargen

Ges ut av Nås Hembygdsförening.

Utkommer med 2 nr/år.

Lösnummer 40 kr. Prenumeration: 40 kr+porto.

Ansvarig utgivare

Dåpp Inger Larsson

Tel. 0708778601. Epost: Inger.Larsson@su.se

Redaktion

Dåpp Inger Larsson

Pej (Per-Erik Jonth), 0702649123, 0281-30080

pejont@gmail.com

Niklas Nåsander, 0703222189, 0281-30048

niklasnasander@gmail.com

Nås Hembygdsförenings styrelse

Ordinarie ledamöter

Ordf. Ingvar Rosén

V. ordf. Bengt Ehnström

Sekr. o byggnadsantikvarie Eva Fransson

Gårdsfogdar Mats Jonth, vakant

Kassör o serveringsansv. Marianne Flodin

Magasinsfogde Bengt Ehnström

Utställningsansvarig Skans Vicky Airey

Kvarnfogde Willy Gustavsson

Arkivgrupp Per-Erik Jonth, Vicky Airey, Eva Fransson

Arbetsutskott Ingvar Rosén, Marianne Flodin, Eva Fransson.

Suppelanter

Kerstin Söderman, Willy Gustavsson,

Ulf Närsjö, Per-Erik Jonth

www.nashembygd.se

Hembygdsföreningens styrelse hälsar

Vad kan man annat göra än beklaga, att vi fortfarande har samma situation som när förra midsommarnumret av *Nåsvargen* kom ut? Jo man kan förstås hoppas på att det ser annorlunda ut om ett år, och att vi då kan återuppta våra aktiviteter tillsammans! Innan dess hoppas vi ha kunnat genomföra ett regelrätt årsmöte igen.

Här i Nås finns ju dessutom en hel del att vara glad över och njuta av trots pandemin. Gå t. ex. till Lisskvarngården, sitt ner en stund och njut av den gamla miljön med anor från tiden runt 1700 – ett respektgivande avstånd i tiden från vårt år 2021. Eller ta en utflykt till Utanhedskvarnen, som är betydligt yngre men ändå har imponerande ålder, ca 150 år.

Och i likhet med förra året rekommenderar vi turer längs våra upprustade vandringsleder. En del har sitt ursprung i de vägar som folk på Finnmarken fick ta till centralbygden och kyrkan i Nås; andra är från början fåbodstigar. Att gå där ger en tankeställare om sträv-samheten och segheten hos människor förr, när det mestadels var ”apostlahästarna” som gällde, d v s gå till fots. Imponerande utsikter över traktens blånande berg får man också medan man vandrar.

Detta nummer av *Nåsvargen* ger förhoppningsvis trevliga lässtunder och inspiration till utflykter. Bl a hittar du lite om just livet på Finnmarken som såg så annorlunda ut förr.

Vi i Nås hembygdsförenings styrelse och redaktionen för *Nåsvargen* önskar alla en

trevlig sommar!

Om du vill hjälpa till med arbetet i föreningen kontakta Ingvar Rosén, tel. 0705692260. Allt slags kunnande är välkommet!

Om du vill prenumerera på *Nåsvargen*, köpa gamla nummer eller har idéer om kommande innehåll, kontakta Pej (Per-Erik Jonth), tel. 0281-30080.

Om du vill bli medlem i Nås Hembygdsförening kontakta Marianne Flodin, tel. 0703313459. Medlemsavgift 100 kr/år.

Gunnar Tysks minnesfond

Utdrag ur stadgarna:

Fonden har bildats genom insamling från allmänheten med anledning av Gunnar Tysks bortgång 1976-01-14.

Ändamål: Avkastningen skall gå till ändamål som främjar hembygdskulturen i Nås.

Förvaltare: Fonden förvaltas av Nås hembygdsförenings styrelse vilken har efter infordran av yttrande från en representant för Gunnar Tysks anförvanter besluta om till vem eller vad fondens avkastning skall gå.

Utdelning: Utdelningen sker när förvaltaren så bestämmer, dock högst en gång per år.

Kondoleansmottagare och kassör: Britt-Marie Wiklund, tel 070-3686253, Heden 28, 78693 Nås.

Postgiro: 4401600-4, Gunnar Tysks minnesfond. brittis-w@hotmail.com

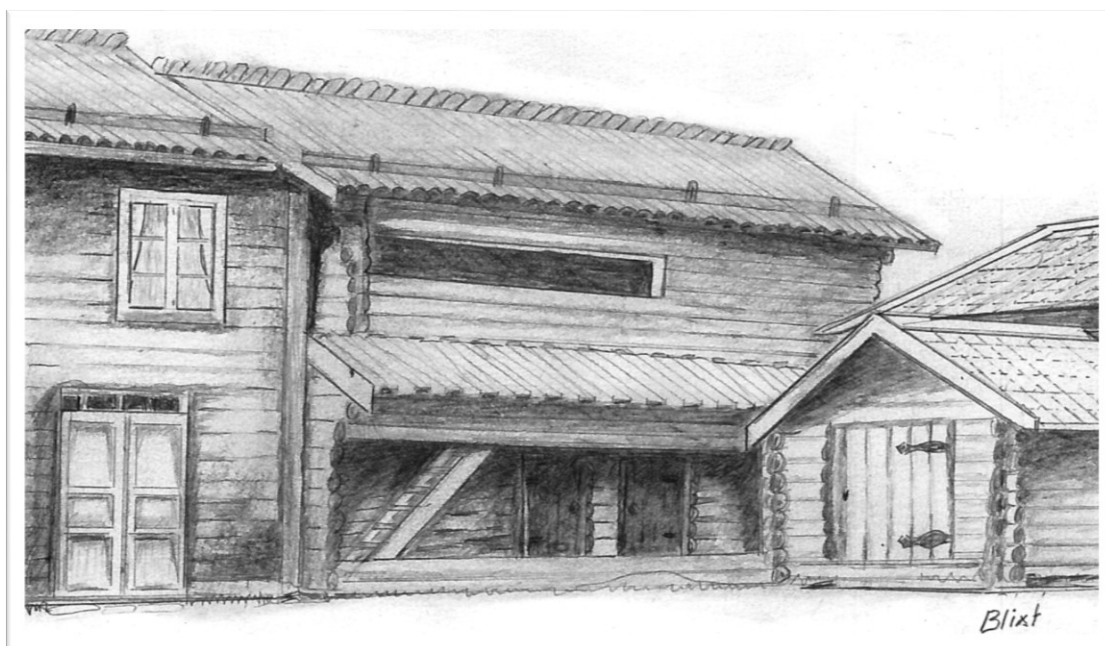
Lennart Blixt – Några minnesord

Lennart föddes 12 maj 1938. Han tillbringade sin barndom vid Stationsområdet Nås men bodde senare i Vansbro. Sedan flera årtionden var han medlem i Nås Hembygdsförening. Han tillhörde länge styrelsen i föreningen som gårdsfogde. Tidvis var han även sekreterare i föreningen. Som gårdsfogde hade han en viktig funktion genom att hålla Lisskvarngårdens gräsytor välklippta. Även vid Vinberget skötte han de ytor där föreningen hade underhållning varje år. I skötseln av Lisskvarngården ingick att hålla så låg luftfuktighet som möjligt i de utrymmen där klädesdetaljer förvarades. Allt detta skötte Lennart. Hans Britt-Marie hjälpte även till med mycket. Främst minns vi all blomsterutsmyckning i våra lokaler särskilt vid midsommarfesterna. Lennart hade även en viktig funktion genom att han ordnade kontakterna med alla musiker och sångare som uppträdde under somrarnas alla evenemang. Han hade tydliga konstnärliga anlag, och hans affischer till olika evenemang blev ofta små konstverk.

Under många år drabbades Lennart av många problem i sina höfter och knän vilket orsakade honom stor smärta. Lennart var en ganska envis person, och han höll ofta inne med sina problem och hjälpte till att flytta bockar och sittbräder till olika platser vid de olika evenemangen ända in det sista.

Den 6 januari dog Lennart och lämnade sina smärtor, och vi i Hembygdsföreningen minns allt som han uträttade under många år och känner ett stort tack för allt som han hjälpte till med i vår verksamhet. Vi finner att vi kommer att få mycket svårt att finna ersättare till alla sysslor som Lennart skötte under många år.

Bengt Ehnström
v. ordf. Nås hembygdsförening

Vy över Lisskvarngården tecknad av Lennart Blixt.

...hur är Din sommar, dansar Du i Störängen,
ligger Du i tält eller i solstolen...??

...vilket som, kom ihåg vi har både
mat och förströelser för alla, Du
är alltid välkommen till oss !!

NÅS SERVICECENTER
TEL. 0281-302 19

Se vår möbelutställning!

Livets vatten – Minnesmärke vid Nås kyrka

Under 1600-talet slog sig invandrade finnar ner i det som skulle bli Säfsen. Till en början hörde Säfsen till Nås församling, och det var till kyrkan i Nås man skulle färdas de fyra milen för kyrkbesök, vigslar, dop och jordfästningar. År 1723 fick Säfsen eget kapell, och 1748 bildades Säfsnäs församling. Vid Nås kyrka står detta minnesmärke *Livets vatten*, i konstsmide av Lage Rapp med texterna:

Säfsnäs församling reste år 1991 denna minnesvård över de finska invandrare som åren 1600–1736 bosatte sig i Säfsen. På Nås kyrkogård fick de sin sista viloplats.

Första säfsfinska barnet som döptes i Nås kyrka blev den första Säfsingen

Rapp berättar att han i många år drömt om att få göra ett minnesmärke över en bygds födelse. I det finska nationaleposet Kalevala kan man läsa om smeden Ilmari som smidde himlen. I Rapps gestaltning tar kristusbilden gestalt i solen, ljuset från Kristus blandas med solens strålar. Från molnet kommer regnet som rinner ner i dopskålen. I regnet ser vi också regnbågen. Svalorna kom till Säfsen med finnarna som byggde hus åt sig där. Dessförinnan fanns där inga svalor. Prästen står i kyrkporten och döper ett barn i en dopskål som är stor nog att användas som dopskål för den som så önskar. Rapp menar att det första barn av finländskt ursprung som döptes i Nås kyrka är den första riktiga Säfsingen. I skulpturen finns också figurer som stiger mot himlen som änglar och minner om alla dem som begravdes i Nås fram till mitten av 1700-talet då Säfsnäs kapell stod klart. Fundamentet är en natursten hämtad mellan Frösaråsen och Dymossen och består av grå gnejs med inslag av amfibolit (de mörka delarna).

Lage Rapp var konstsmed från Säfsnäs. Han var med vid invigningen av konstverket 1991, men gick bort året efter. Texten ovan är ett referat av en artikel i Bergslagsposten 19911023 och en text av en anonym källa. Källmaterialet finns hos sonen, Dan Rapp, som bor i Fredriksberg.

Peter Resare och Dåpp Inger

Foto: Gunnar Lindholm

Nergårds Lars – björnjägare, säckpipsblåsare och trollkarl

En tidig vårdag kör jag söderut mot Lindesnäs och vidare upp mot finnmarken. Mitt mål är Sormula, eller på svenska Närsen, den finnby med kanske den vackraste utsikten i Dalarna. När man står där uppe brer vildmarkssjön ut sig långt under med alla sina öar, vikar och skär. Och bortom sjön de blå bergen och de stora skogarna som aldrig tycks ta slut. Jag minns fortfarande när jag som liten kom upp hit första gången. Det var som om ett sagolandskap öppnades inför mina ögon. Men denna gång har jag inte kommit för utsikten. Jag har stämt träff med Tomas Pellenberg för att jag vill veta mer om Nergårds Lars (1813–1895), beundrad björnjägare, legendarisk säckpipsblåsare och mytomspunnen trollkarl. I vanligt tal kallad “björnsköttn.” Tomas härstammar själv från Nergårn. Blygsamt talar han om sig själv som “historieintresserad.” Men det visar sig snabbt att han vet allt om Närsens historia och om de människor som levt där.

Nergårds Lars föddes i ett hus som stod där Vargens nu ligger, alldeles ovan Nergården. Han var sist i raden av en barnaskara på tolv och finnättling i åttonde led. Stamfadern, Jöran Olsson Sormuinen, kom 1632 från Savolaks och sägs ha grundat byn. 1842 gifte sig Lars med Stina Larsdotter. Hon kom från ett finntorp någon mil bort som på finska heter Sipin torppa och på svenska Sigfridstorp. Som nygifta bodde de i Närsen, men flyttade efter några år till Moråsen. Där levde de drygt tio år innan de flyttade vidare till Forsbodarna i Leksands socken. Lars hade av sockenmännen tillfrågats om han ville bosätta sig där “för rofdjurs dödande.” Hans rykte som jägare var redan då vida omtalat. Själv uppgav han sig ha skjutit tjugotals med björnar, något han tydligen börjat med i unga år. En spridd historia berättar t ex att han redan som pojke blivit ombedd av sin far att ha ihjäl en stor björn som härjade i skogarna runt Närsen. Pojken hade fått hjälp att bära ut fyra mynningsladdare till en bränna där han la sig på pass. Vid åsynen av pojken uppgav björnen ett vrål och gick till rasande anfall. Men pojken avvaktade lugnt tills han hade den framrusande björnen alldeles inpå sig. Då lyfte han det första geväret till axeln och fyrade av. Därpå det andra och det tredje, men då var björnen redan död.

Den mest mytomspunna jakten utspelades sig dock långt senare, då Lars var 35 år fyllda. Tillsammans med en kamrat var han då på väg ut för att vittja björnsaxar. Snart fann de att en björn fastnat i en sax. De två männen var obehäpnade så när som på en gammal flintlåsbössa. När de kom tillräckligt nära la Lars an. Men bössan brann inte av. Och när han skulle ladda om reste sig den väldiga besten på bakbenen och riste i saxen som bara satt löst fast i ena ramen. Efter ett par försök var björnen lös och kastade sig då ursinnig över Lars. Denne blev slagen till marken men lyckades pressa in bössan på tvären i björnens väldiga käft. Samtidigt fick han fram sin slidkniv ur fickan. Blixsnabbt drog han så ut bössan ur björnkäften och tryckte in kniven. Björnen som bespetsat sig på att hugga armen av jägaren fick nu kniven stött upp i sin egen hjärna när käftarna slog igen. Björnen dog omedelbart. Lars var dock tilltygad efter denna batalj. Så hade björnen slagit honom så illa att hela huvudsvålen släppt och endast hängde kvar i nacken. Lars drog då beslutsamt tillbaks svålen, som en mössa över huvudet, och gick sedan stödd på sin kamrat tillbaka ned till byn. Såret läkte men lämnade efter sig ett hemskt ärr som väckte förundran hos dem han senare i livet kom att möta. Carl Gudmundsson, som har berättat denna historia, säger att Lars som tack för den döda björnen fick en “modern” bössa – en mynningsladdare med knallhattständning!

Lars och hans hustru levde ett fattigt liv på skogen. Jakten gav inte mycket i betalning, även om han hos bönderna hade rätt att hämta en del förnödenheter för att han höll deras skogar fria från vilddjur. Under en period levde de på en ko och tjugo getter vilka sommartid gick vall på en ö i Flosjön. Källorna är tvetydiga här: en säger Harpickön*, en säger Sjöns holme. Det berättas också att Lars under sina jakter letade malm i hopp om att bli rik. Stina försökte dryga ut kassan genom att servera kaffe till körkarlar. Att Lars då brukade släppa ut sina getter så att de kunde nafsas åt sig lite av det hö karlarna hade på sina lass säger något om hur tarvliga deras levnadsomständigheter var. Men många berättelser vittnar också om en fri människa som gick sin egen väg. Han klädde sig som han ville, tog en sup om han ville och höll fast vid ett instrument som redan på den tiden ansågs urmodigt. När han gick runt bland byarna fick han genast ett följe av nyfikna barn efter sig. Och det finns många berättelser om vilken tjuskraft han utövade genom att spela på sin säckpipa.

De flesta känner inte till det, men traditionen att spela pösö levde kvar i västra Dalarna längre än någon annanstans i Sverige. Vi känner namnet på fem Nåskarlar som i slutet av 1800-talet och en bit in på 1900-talet trakterade

instrumentet. Från Änge Smeds Lars Olsson, bördig från Frösaråsen; från Malmsta, Gucku Olof Olsson, son till den store fiolspelmanen Gucku Anders; från Tyna Hjul Olov Olsson, vars morfar varit häradsdomare. Knutes Lars Halvarsson (1834–1919) liksom han från Tyna var den sista att traktera detta medeltida instrument. I början av förra seklet kunde man höra honom spela på Frälsningsarmens möten och sammankomster på Storbygatan i Nås.

Men störst av dessa säckpipsblåsande Nässpelmän var Nergårds Lars. Efter honom finns också det största antalet säckpipslåtar bevarade i hela Sverige. Storspelmannen Anders Frisell (1870–1944) träffade Nergårds Lars och hörde honom spela. Han beskriver sitt möte för Mats Rehnberg med följande ord: “Nergårds Lasse var klädd på gammalt sätt. Han spelade pöse. Jag vill minnas att han var björnskytt... Det var en grundton, som ljud för jämnan. Det var liksom ett tunt ljud. Men tonrent var det, inga falska toner, det vet jag säkert, för sånt är jag väldigt nog i.”

Men den fascination denna konstnärssjäl verkar ha väckt hade inte bara med björnjakt och säckpipsspel att göra. Många av de som mindes honom berättar också om hans kunskaper i trolldom. Vid ett tillfälle förlamade han en märr. Vid ett annat en man som smädat honom. “Nu får du stå där du står,” ska han ha sagt och mannen blev därefter stående, oförmögen att röra sig ur fläcken. Förtrollningen bröts först när Lars sa: “Har du inte reti mig, har jag inte trolli dig. Men nu får du gå!” Ytterligare en man som drivit gäck med Lars lär han ha trollat så hårt att mannen senare dog.

Det är vårvinter när jag besöker Närsen. Tomas Pellenberg visar runt i byn och berättar. Vid ett hus stannar han till. – Här spökar det, säger han. Två döva systrar bodde här men efter deras frånfälle händer här underliga saker. En granne ville visa sig modig och sov vid ett tillfälle i huset. På natten hade stolarna börjat vandra i salen. En annan man i byn har filmat en blek pojke som kom vandrande utanför fönstret. Ingen vet varifrån han kom eller vart han gick. Ingen vet vem det var. Så kanske är det inte bara spår av en för oss förlorad medeltida musik Nergårds Lars har lämnat efter sig, inte bara minnen av en ofattbart modig jägare, utan kanske lever också hans trollkrafter kvar i huset granne med Vargens där han en gång föddes och lekte som barn.

Niklas Näsander

*ordet harpik, harpix betyder kåda eller harts (SAOB)

Lästips: Allmo, Per-Ulf. *Säckpipan i Norden*, 1990.
Gudmundsson, Carl. *Dalarnas hembygdsbok* 1921 och 1951.
Rehnberg, Mats. *Säckpipan i Sverige*, 1943.
Forsslund, K.F. *Nås Finnmark och Säfsen*, s. 36–37.

Lyssnartips: Per Gudmundson, säckpipa. Giga, glp-8, 1983.

https://www.youtube.com/playlist?list=OLAK5uy_lvCz4TApYHAvyeP_3b3ew8LxALmamk-gM
<https://www.nashembygd.se/>

BRUDMARSCH FRÅN NÅS FINNMARK.

Spelad på säckpipa av NERGÅRDS LARS (Björnskytten), upptecknad efter
NISS AUG. LARSSON, Västanvik, Leksand.

Björn och varg på Leksandsskogen under 1800-talet

Hur såg det ut på rovdjursfronten i skogarna mellan Järna–Leksand–Floda och angränsande områden under 1800-talet? Fanns det fog för att anställa särskilda björn- och vargjägare i Leksand 1855? Docent Sigvard Montelius, bördig från Järna, har i boken *Leksands fäbodar, Leksands sockenbeskrivning* del VII, sammanställt en del uppgifter om detta.

”Som exempel på hur hårt djurägarna kunde drabbas kan nämnas, att en björn 1770 rev alla djur för Damb Anders Andersson i Fornby, att Spegel Olof Olsson i Övermo 1836 förlorade tre kor. Djäken Anders Andersson i Sjugare 1837 fem, Anders Persson i Mjälgen 1843 fem, Ris Per Matsson i Almo 1847 fyra och Kors Erik Andersson i Näsbyggen 1858 tre.”

På en sockenstämma i Leksand 1823 kom man fram till att Leksands jordägare skulle gemensamt ersätta kretatursägarna med halva värdet av djur som dödades av rovdjur, dvs björn och varg, men inte för kalvar, får och getter. Häradsrätten tog emot anmälningar om förluster och kronofogden skötte utbetalningarna. Montelius poängterar också att ersättningarna inte alls täckte förlusterna, och att rovdjuren åsamkade djurägarna en massa extra arbete för att inte tala om den skräck som kvinnor och barn kände när rovdjuren strök omkring i fäbodmarkerna.

”Under de 20 åren 1834–1853 revs i Leksand summa 410 kor, 135 kvigor, 35 oxar, 14 hästar och 8 fålar. [...] Från senare delen av 1850-talet minskade antalet rivna djur starkt. [...] Efter 1862 har inga noteringar hittats i domböckerna om skottpengar för björn och varg.”

Ur: *Leksands fäbodar* s. 80–81.

I skogarna finns många minnen...

glada, spännande, intressanta, ödesdigra, katastrofala. De flesta händelser är glömda och borta för alltid med den generation som var med den gången när det begav sig. Några få lever kvar tack vare att någon eller några velat att de skulle leva vidare för efterkommande att minnas både människor och omständigheter.

Järnkorset på Hästaberg – minnesmärke efter Sus Gottfrid

I höstas uppmärktes vägen till minnesmärket efter Sus Gottfrid Wilhelmsson, som omkom i en olycka i skogen för mer än 60 år sedan. På den tiden fanns inga skogsbilvägar och bara några enstaka cykelvägar. Allvarliga olyckor slutade oftast illa eftersom läkare var många timmar bort. Järnkorset med sin kopparplatta med inskription står högst upp på Hästaberg. Ca 1 kilometer bortom vägskalet till Knösen när man kommer Ringvägen från Nås står den nyuppsatta vägvisaren på vänster sida av vägen. Stigen till korset, ca 400 m brant uppför, är snitslad från Ringvägen.

Leif Lyttkens, Elis Wiklund och Sven-Ola Storensten satte upp vägvisare och ombesörjde att stigen till järnkorset var snitslad hösten 2020. Uppmärksammat i *Nåsvargen* 1998:2.

”1830 EES död av björn” – Björnkorset vid Hårdvallsbråten

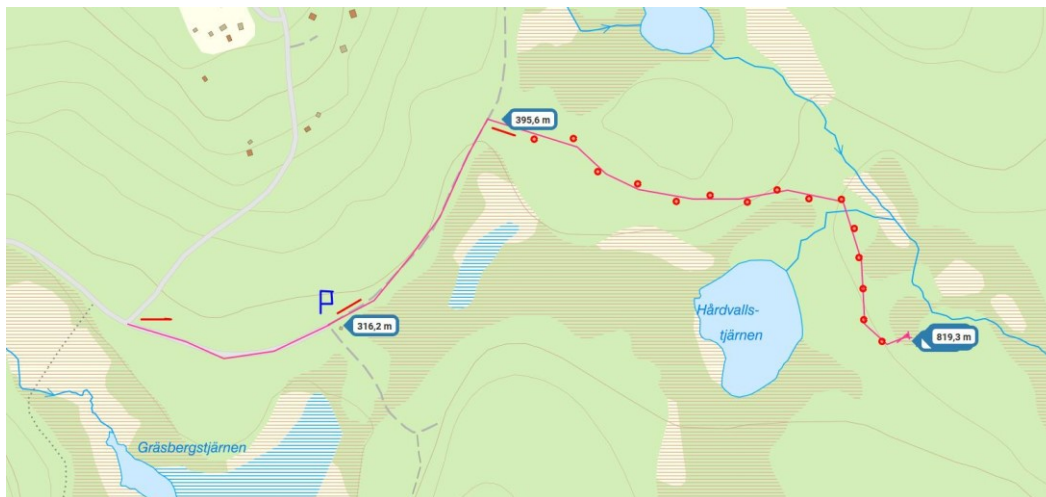
En kviga, skällkon och en fåle hade blivit rivna av björn vid Gräsbergets fåbodar. Esbjör lade ut fålen som åtel och klättrade upp i ett träd för att vänta på björnen. Den kom, Esbjör sköt den och gick hem för att hämta hjälp att forsla bort den. Eftersom björnen var död tog man inte med sig några bössor. När Esbjör kom fram till platsen där han fällt björnen såg han bara en blodpöl. Strax reste sig björnen och anföll och dödade Esbjör. Den sköts av en av männen som ändå tagit med sig en bössa. Esbjör begravdes med en av björnens betar. Här kunde historien ha slutat, men ryktet om olyckan vid Hårdvallsbråten spred sig ända till Stockholm där kungen bestämde att namnet **Esbjörn** skulle föras in i almanackan den 10 maj till minne av händelsen. Ett kors restes och Esbjörn kom in i almanackan 1831. (Referat av dikten *Korset i Skogen* av Axel Karlsson. Återgiven i *Nåsvargen* 2010:2 och 1996:2.).

Foton: Håkan Klingenberg

Hur hittar man till björnkorset?

Utgå från Gräsbergsvägen. Vid avfarten till Gräsbergets fåbodar fins en skylt Björnkorset som pekar rakt fram. Fortsätt 300 m till t-korsning och parkera på vänster sida. En ny skylt Björnkorset visar riktning. Gå 400 m längs vägen. En ny skylt Björnkorset visar riktning in på traktorväg. Följ orange markeringar på traktorväg och stig 800-900 m. Björnkorset finns i myrkan. Koordinater N 6708048, E 475630 enligt SWEREF99TM N,E.

OBS Markeringarna längs stigen är inte gjorda exakt med GPS. Koordinaterna på korset från Riksantikvarieämbetet.
Håkan Klingenberg

Roland Axelsson har uppmärksammat olika händelser längs Finnmarksvägen. Många platser har fått namn av ”dem som var med” vid och efter händelserna, och både namn och tilldragelser finns nu förevigade på tavlor längs vägarna. Det är både glada och sorgliga händelser.

Ortnamnsvägmärken efter Finnmarksvägen (W 521)

Lindesnäs– Sågen

Ni som under senare år åkt efter vägen har kanske sett att det kommit upp ett antal ortnamns-skyltar och informationstavlor längs vägen. Från korsningen i Lindesnäs och ner till Laxtjärn är det ca 25 km grusväg, där finns det idag ett drygt 40-tal ortnamns-skyltar, däribland ett 20-tal informationstavlor.

Det hela har sin upprinnelse i att Bajer Curt i Nås sockenförening föreslog att vi borde sätta upp namnskyltar längs vägarna, även kyrkstigarna, så att namnen på de olika platserna bevarades. Tyckte själv att det var en god idé, våra yngre generationer använder hellre idag koordinater för platsangivelser, de gamla namnen försvinner då så lätt. Längs den här vägen, så är det säkert lika som efter de flesta vägar, nämligen att i folkmun så finns det namn på det mesta längs vägen. Jag har fått begränsa mig ordentligt, ändå blev det många platsangivelser. Flera av de tvära kurvorna t ex som har fått namn efter mindre lyckade bilfärder, dessa kurvor har jag utelämnat och struntat i att namnge.

Exempel på information

När det gällde information kring vissa platser, så var det verkligen i sista stund som jag fick fram detta. När det gäller till exempel *Cykelvägen som byggdes 1939 – 40*, så var det skogvaktarbröderna Ragnar och Harald Gustavsson som hade kunskapen, det var nämligen dessa bröder som byggde vägen. Båda är borta idag.

Nisse-Stinas möse, har fått sitt namn genom att en gammal gumma från Närßen var på hemväg en kväll från Kölaråsen (30 januari 1857), drabbades av ohälsa, blev liggande och frös ihjäl.

Kotsåga/Kotkvarn, av notering i *Trakt-/bebyggelsenamn i Nås socken*, så låg tidigare på samma plats Kotkvarnen. Kvarnen ersattes av Kotsågen. Den här platsen ligger strax före Laxtjärn. Genom Kjell Persson (f 1921) fick jag berättat att han var där med sin pappa i början på 30-talet och sågade bräder i ramsågen. ”Far gick upp till dammen o släppte på, sen kom han o vattnet samtidigt ner till sågen o vi kunde börja o såga”.

Snöplokota. En liten höjd strax öster om Köråsälva. Här bestämdes efter att landsvägen blivit klar 1905, att en snöplog av spetsmodell skulle vara uppställd. Det krävdes två hästar för att dra plogen, ansvaret fördelades mellan fastigheterna. Underhållet av vägen var också uppdelat mellan fastigheterna.

Det är den här typen av lokal historia som jag förmedlat på informationstavlorna, källhänvisning finns på de flesta.

Landsvägens tillkomst

När det gäller själva landsvägen Lindesnäs – Laxtjärns tillkomst, så var det mycket tack vare häradshövdingen Olle Wester i Västerfallets förtjänst att vägen till slut kom till. Finnmarksborna blev motarbetade av socknens styrande,

även bergslagsförvaltaren Sundblad i Lindesnäs var helt emot vägbygget. Till slut så gick Olle Wester till Falun och fick träffa landshövdingen Oelreich, denne lovade att komma till Finnmarken för att se den tilltänkta vägen. Så skedde också. Två veckor efter landshövdingens besök, då hade Nås tingslag åläggande att bygga en väg från Lindesnäs och fram mot Sågen. Arbetet påbörjades i slutet av 1890-talet och 1898 var vägen klar från Västerfallet västerut mot Laxtjärn. 1901 drogs vägen förbi Västerfallet och österut mot Lindesnäs. 1905 var vägen avsynad och klar. (Allt kring detta finns att läsa i boken *Svenskfinnar, Axel Berghund berättar*).

Roland Axelsson

Känner du som läser detta till namn på platser eller händelser som försvinner med dig? Låt dig inspireras. Hör av dig till Nåsvargens red. så skriver vi gärna om det, så att minnena kan bevaras för eftervärlden!

Nu finns det kartor över cykel- och vandringsleder i kommunen.

Mer information finns här

<https://naturkartan.se/sv/vansbro>

Tryckta kartor kan bl a köpas hos Tempo, Nås.

FÄRSKKAPAD VED
Blandved Björkved
Transporter enl. ÖK

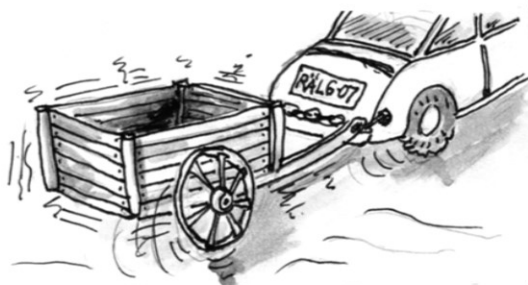
Västerdala Ved HB

Per Anders Pettersson Nås

Tfn. 070 6702154

**...OM DU INTE VILL SLÄPA
OMKRING MED EN GAMMAL
DYNGKÄRRA, TITTA IN TILL
OSS SÅ KAN VI RÄDDA DITT
ANSEENDE MED EN
KVALITETSSLÄPVAGN!**

Reservdelar till samtliga fabrikat.

GLAD MIDSOMMAR
ÖNSKAR
BIL & MASKIN I
DALA-JÄRNA AB

0703292900

... NU ÄVEN AKUT ...

A black and white illustration of a man in a cap and overalls running quickly. He is carrying a toolbox under his arm and has a wrench in his hand. The background has motion lines to indicate speed.

HJULBÄCKS
BYGG HB.

070-3553349

15 nåsgubbar var med och byggde dammen till Kvarnsvedens kraftverk

I slutet av 1880-talet började Bergslaget bygga den damm i Dalälven som skulle reglera vattnet till den blivande Kvarnsvedens kraftstation som i sin tur skulle försörja Kvarnsvedens pappersbruk med kraft och el. I dammbygget deltog (minst) de 15 man från Nås som syns på bilden nedan. Byns Mats farfars farfar, Byns Lars (1845–1936, sittande t.v. på bilden) var en av byggarna. Han har berättat för Byns Mats farfar (Byns Lars *1902) om dammbygget. Kvarnsvedsforsen var mycket kraftig, och man började arbetet med att försöka lägga en läns tvärs över älven. Länsen fästes i en stor hälla genom s.k. svavling (en kemisk process), men strömmen var så stark att den drog loss hällan och drog ner den i älven. Svavlingen höll dock. Vilket de var mycket stolta över. Bygget gick vidare och 1897–1898 var dammen klar, och den ansvarige för bygget belönades med kunglig medalj för att ha lyckats tämja Dalälven. Kvarnsvedens kraftstation byggdes 1897–1900, samtidigt med Kvarnsvedens pappersbruk. I den här delen av Dalälven finns fyra forsar med kraftverk och dammar. Räknat från norr Forshuvud, Kvarnsvedsforsen, Bullerforsen och Domnarvsforsen. Enligt DN 26.4. i år förbrukade pappersbruket lika mycket el som Göteborgs stad, och jag minns från den tid jag jobbade åt kraftverket att dagar när elen var extra dyr hände det att de stängde maskinerna och skickade hem arbetarna med full lön – det var ändå mer lönande än att köra maskinerna.

Byns Mats

Sittande från vänster. Byns Lars Larsson, Israels Olof Eriksson, Israels Erik Eriksson, Matses Olof Olsson. Stående från vänster: Tysk Lars Olsson, Josefs Per Olsson, Israels Lars Eriksson, Dopp Erik Olsson, Lars Norgren, Jöns Erik Halfvarsson, Möckelind Erik Larsson, okänd, Lars Svedman, Lars Smed, Anders Hast.

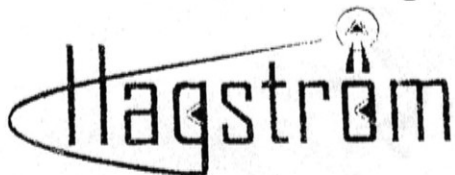
VARFÖR SÖKA MED
LJUS OCH LYKTA...

En annons af Rålg-Pär.

..RING OSS VI FIXAR
DET MESTA!

Vi arbetar med GPS-inmätning
och dokumentation ledningsnät

Hagström

Närsjövägen 2, 780 53 Nås

Tel. 070-3059750

KATRINAS GÅRD NÅS

Potatis, skog

TEL 0705578517

Ståtlig loftbod på Möckelinds

En av de timmerbyggnader i socknen som dragit uppmärksamhet till sig är det ståtliga lofthärbret på Möckelinds i Haga. Om detta härbre skriver Karl-Erik Forsslund 1925:

[---] längst ner Västra herbret, i samma stil som gamla Prästherbret fast mindre, veterligt nu ensamt i sitt slag i Nås – fint med sitt höga skrank framför svalen krönt av en stilfull balustrad, en tät rad rikt krusade dockor. Det var förr tjörk-kläbo för finnarna (från Lindesnäs, Vinberg, Sigfridstorp o.s.v), deras kyrkväg 'Finnvägen' gick över gården och nedanför Hagaborgskullen, och här hade de kyrkkläderna förvarade och stannade och bytte om." (Forsslund, K-E Med Dalälven. Del II, bok 7 (Nås), s. 48)

Vi kan nog på goda grunder anta byggnaden härrör från de byggnader som på slutet av 1700-talet blev övertaliga när nya prästgården byggdes på sin nuvarande plats istället för på den tidigare där Sockenmagasinet nu står. Förmodligen auktionerades de ut, och detta hamnade på Möckelinds, medan ett större i samma stil – kanske byggt samtidigt? – via Överborg hamnade på Skansen år 1917. Hösten 2019 tog jag ett antal borrprov på olika ställen i byggnaden, som visade sig vara byggt av timmer som genomgående fällts vintern 1679/80, och det är således sannolikt timrat 1680, men kan förstås ha blivit färdigt något år senare. Det mäter 5,7 × 5,4 meter (kamrarnas inre bredd är 4,1 meter). Nere är en kraftfull gåt mellan dörrarna som håller en infälld mellanvägg, medan mellanväggen på loftet är timrad. Knutarna är halsade och skallarna sexkantiga men timret är bilat på insidan, möjligen i ett senare skede. Boden bärs upp av ett stolpunderrede och täcks av ett laggtak, d.v.s tätt lagda stockar istället för åsar. På övervåningen finns hornsluggar. Dörrarna har smidda fällbomslås och utanpåliggande naror och gångjärn med dekorativa öglor.

Finnmarksbornas kyrkklähärbre på Möckelinds

Uppgiften hos Forsslund om att Finnmarksborna använt det stora härbret på Möckelinds som sin kyrkkläbod kan kanske ifrågasättas. Tyvärr kunde jag inte komma in i de nedre kamrarna, men på övervåningen finns inga spår som styrker någon sådan användning. På gården finns emellertid också en liten bod med inre mått 3,55 × 3,55 meter och lågt i tak. Innertaket är hyvlat och rader med krokas finns längs de båda innertaksbjälkarna.

Boden har ett schedinlås och ett väl inskuret årtal, 1843. Timringen är den vanliga på 1800-talet med raka hak i blockhugget timmer. Jag tog ett antal borrkärnor för dendrokronologisk analys som visade att sista årsringen genomgående bildats 1841, men att de flesta stockar hade viss blånad eller andra tecken på att det dröjt något innan de använts. 1843 är

därför mycket rimligt som byggår. Möjligen är virket hämtat ur olika bestånd. Två stockar utanför dörren är utbytta, den ena en återanvänd med årtal från 1700-talet, men dessa har inget med bodens ursprung att göra. Jag tror att detta är det omtalade kyrkklähärbrät som finnmarksborna använde, och som de förmodligen själva bekostat (timrat och skaffat lås till). Kanske har det haft en föregångare, men det är svårt att veta. En bra bod och en bra historia har hos Forsslund måhända smält samman till ett.

En detalj som sticker ut på denna bod är korsgluggen som syns på gaveln. Den är en välkänd skyddssymbol för att hindra oknytt att ta sig in i härbrén, men alla sådana jag hittills sett är från före 1740. Denna är 100 år yngre! Är det så att ingen vågade ta beslutet att bygga en ny kyrkkläbod med en vanlig glugg, för att om det skulle hända något kanske

få skulden för olycka om så mycket dyrbara kläder skulle skadas, eller uppfattades kanske korset nu som en passande symbol för den som var på väg till kyrkan?

Det vore mycket intressant om vi kunde kartlägga bruket av sådana korsgluggar – och andra kors på äldre byggnader. Ofta används X-formade andreaskors på timmer. Det är fördelaktigt att skära i vinkel mot fiberriktningen, men kanske finns det också andra anledningar till detta val?

Efterlysning

Den som har korsgluggar (eller andra kors) på sina äldre uthus eller känner till var i bygden de finns och kanske namn, bruk eller sägner kopplade till den, får gärna höra av sig till undertecknad. Förhoppningsvis kan det bli en sammanställning i ett kommande nummer.

Torbjörn Axelson
taxelson@hotmail.com tel. 0281-75706

Svetslego är en underleverantör av bearbetade och svetsade komponenter till verkstadsindustrin.

Vi är gärna med från konstruktionsstadiet och delar med oss av vår erfarenhet.

svetslego

Industrihuset Grönalid Vansbro Tel: 0281-109 69
Hemsida: www.svetslego.se

Ett tragiskt kärleksöde i Västerfärnebo och Nås Finnmark

I västra delen av Västerfärnebo invid gränsen till Karbenning finns en smärre bebyggelse som heter Fallnäs. Där utspann sig för knappt 300 år sedan ett drama, vars detaljer väl aldrig numera kunna komma i dagen.

Från slutet av 1600-talet fram till 1700-talets mitt levde i Fahnäs (urspr. stavning) en bonde som hette Johan Olsson. Han gifte sig och bildade familj. De äktenskapliga banden upplöstes plötsligen genom hustruns hastiga död. Detta blev ett hårt slag för denne Johan Olsson. Änkemannen såg sig snart om efter en ny hustru, och hans val föll på Brita Johansdotter från Norr Hörende.

Strax innan Brita fyllde 25 år gifte hon sig med denne Johan Olsson år 1722. Ålderskillnaden mellan dem måste ha varit betydlig, alldenstund Johan Olsson hade en son, Mats, som var i ungefär samma ålder som styvmodern. Mats gifte sig med en Margareta från Norberg. Med henne sammanlevde han i tolv år, och äktenskapet välsignades med en dotter och fyra söner, av vilka två dog.

I årtal hade Johan Olssons unga hustru varit i familjär gemenskap med två män, den jämnåriga styvsonen och maken, som till ålder kunnat vara hennes far. Äktenskapet var och förblev barnlöst. Vilka händelser, som satte ödets hjul i rullning, får vi aldrig veta, fältet är fritt för gissningar. Kanske var det endast detta, att de tre gick där tigande omkring, omgivna av den tigande skogen, hänvisade endast till sig själva och sin egen trånga krets, medan händelserna måhända i den för Fahnäs yttre världen föga berörde dem. I denna tristess i en vrå av socknen väcktes av legala skäl den åldrande makens misshag, som tog sig uttryck i kärva ord och brutala handlingar i skydd av det dåtida bondeväldets maktfullkomlighet? Väcktes den unge mannens ridderlighet gentemot den unga hjälplösa kvinnan? Vi vet av domprotokoll att böjelsen för dem tog sig drastiska uttryck. "Pingesdaghz 1739 rymde han med sin Stiufermoder". skrev prostén Christienin i kyrkboken.

Mil efter mil av slingrande skogsstigar lär de båda vandrarna lagt bakom sig. Alltså var och förblev de borta för Fahnäs-borna. Ingenstädes sedda, ingenstädes upptäckta, spårlöst försvunna. Månader gick och livet lär väl omsider ha återtagit sin vanliga gång både hos Johan Olsson i Fahnäs och Margareta i Norberg. Men upp till finnskogarna i Nås socken i Dalarna kom den sommaren ett till synes äkta par vandrande, redde sig en jordkula¹, levde i usel fattigdom men i stor lycka.

Mycket dalfolk for på den tiden Kopparbergsvägen fram. Flera av dem sökte tillfälliga arbeten söderut. Berättelsen om rymningen i Fahnäs och om främlingsparet i Nås Finnmark nådde måhända somliga öron. Länsmannen i Västerfärnebo Peter Hedenstedt i Berg tog handbojor med sig och for upp till Nås Finnmark.

Det var på sommaren 1740, och han förde de båda rymningarna med fångskjuts till Västerås, där de satt fängslade till i november samma år. Då fick de åter stiga upp i fångkärran, och färden ställdes till Mälby i Västerfärnebo, där häradshövdingen hade sitt löneboställe, och ting hölls. Men hur snärjande frågor assessor Mohrman än ansatte dem med, erkände de intet, varför de återfördes till Västerås och hölls i fångsligt förvar till på våren 1741, då de på nytt rannsakades. Det skedde på tinget i Nås. Där hördes väl vittnen, som kunde intyga, att de sammanbott som äkta makar. Men vittnesmålen var ej tillräckligt bevis för något otillåtet, och själva bekände de intet. Men då de i juli månad samma år ställdes inför extra ting i Mälby var deras motstånd brutet och både erkände oförbehållsamt sin skuld.

Den tidens lagar stadgade kvalificerat dödsstraff för brott som blodskam och hor. Frågan är om det i nutida rättstänkande med humant synsätt samt under vilka omständigheter dessa stackars människor rymde och flyttade samman överhuvud skulle ha lett till några rättsliga åtgärder?

Kvinnan dömdes därför att halshuggas och därefter brännas på bålet, medan mannens döda kropp efter halshuggningen skulle steglas. Domen underställdes hovrättens prövning och stadfästes av denna. Ärendet måtte ha behandlats med ovanlig snabbhet, ty reda samma höst gick straffet i verkställighet på Wangsbro härads avrättningsplats vid Vigarne på Långheden.

De var tydligen att utan alltför lång betänketid beredda att mottaga straffet. I regel brukade länsstyrelsen ge fängelsepredikanten order om att bereda den dödsdömde inför döden och att personen ifråga själv skulle meddela när denne (-a) var beredd. Församlingens prästerskap hade också en viktig uppgift att fylla, nämligen att stunden eller timmarna före bilans fallande ge den fångne nattvarden (den heliga lamsens blod).

Då fångskjutsen med de båda dödsdömda anlände var stupstocken timrad och ved till bålet uppstaplad. För steglingen var fem pålar meddrivna i marken och fem hjul låg väntande. I dessa skulle den avrättade mannens styckade kropp inflätas. Varefter de skulle sättas upp på pålarna till allmänt beskådande ”honom till straff och allmänheten till varnagel”. Platsen omgavs med en spetsgård av soldater som skulle hålla den påträngande åskådarskaran på avstånd. En avrättning var ett av den tidens makabra folknöjen, dit man gick för att genomsilas av skräckens vällustblandade rysning.

Skarprättaren var den som hade att verkställa dödsstraff i enlighet med allmän strafflag. Före 1858 fanns i landet en skarprättare i varje län. Till slut blev det en enda för hela landet. Denne åtnjöt skarprättararvode från de olika länen jämte gottgörelse för varje avrättning. Behjälpliga biträden hade han själv att anskaffa. Dessa bödelsdrängar brukade ombesörja hängning när straffet så föreskrev, däremot ansågs halshuggning mindre vanhedrande och utfördes av skarprättaren själv. I 1734 års lag förnyades ett förbud att hålla skarprättaren för neslig, men yrket ådrog sig dock alltjämt allmänhetens avsky och ringaktning.

Prosten Christiernin skrev i kyrkboken, att avrättningen skedde på kvinnans födelsedag, ”som var den 30 Oct., då hon hade lefwat 44 åhr.” Man tycker, att den hemska händelsen borde varit avskräckande men så var besynnerligt nog ej fallet. Det dröjde ej mer än två år förrän skådespelet upprepades. Denna gång gällde det en ung dräng, Olof Matsson från Hebo, i tjänst hos länsman Hedenstedt i Berg, som begått ett grovt brott och gripits på bar gärning av husbonden själv. På tinget i Islingby, Västerfärnebo, erkände han sin förbrytelse. Domen blev halshuggning och bränning vid Viggarna. På den tiden var folk vidskepliga. Det spred sig rykten om att det spökade i skogen vid Viggarna. Barnen vågade inte vara ute och leka i skymningen, för de skulle då eventuellt kunna få se hemska spöken vid vägen. Dessa spöken kunde oftast vara huvudlösa. På gästgivargården berättades det hemska spökhistorier för tillfälliga gäster där och det lär ha blivit mer eller mindre sömnlösa nätter för dem. Det torde vara ca 150 år sedan den sista avrättningen skede där. Platsen Viggarna är naturfager. Långhedens skogar drar här förbi med dessa vidsträckta hedmarker och stolta pelarsalar. En liten källsjö intill vägen må förleda till ett härligt bad i ett svalkande källsjövatten.

Arne Abramsson, Västerfärnebo

¹ ”jordkula”. Möjligen åsyftas en övergiven kolarkoja som nog kunde se ut som en jordkula.

Arne Abramsson (1925–2016) var en aktiv och uppskattad ordförande i Västerfärnebo hembygdsförening under 30 år, fram till 2003. Han erhöll år 1979 Landstingets Hedersstipendium som erkänsla för synnerligen förtjänstfulla insatser inom kulturområdet. Han var också djupt engagerad i dragspellsstämman i Västerfärnebo som pågick i många år (Sala allehanda 27.2.2016). Artikeln har *Nåsvargen* fått av dottern Lilianne Abramsson Zetterberg som tillsammans med maken Gösta Zetterberg har sommarställe i Myrbacka i Järna. Arbete pågår med att föröka hitta uppgifter om paret i Dalarnas dombok men Coronarestriktioner gör att det dragit ut på tiden. Kanske har du som läser detta hört något berättas om den förfärliga händelsen. Hör av dig till Dåpp Inger i så fall 0708778601.

Utanheds kvarn och såg

Kvarnen i Utanhed är en välbekant miljö som signalerar att Nåsbygden börjat, när man kommer längs E16 österifrån. Först ruskar det om i bilen när man kör över järnvägen, strax därpå skimtar forsen nedanför slutningen till vänster. Det är en mäktig syn, särskilt vid högvatten då det brusar rejält i älvfåran. Tryggt och stadigt sedan 150 år står kvarnen på sin stenfot invid forsen, och under den rinner kanalen som gett kraften till kvarnstenarna och till Utanheds första elgenerator. Vägens tunga trafik gör det oklokt att stanna till och titta just mitt för kvarnen, i stället finns väl skyltad möjlighet att köra in längre fram där en tydlig skylt visar vägen till kvarnen.

Lennart Eriksson vilar efter inspektion av det färdiga arbetet. Han kan vara nöjd!

Det brukar kallas "landmärke" – en plats, byggnad eller liknande som med sin särprägel så här som kvarnen och forsen markerar var man är. Nu är den inte bara det, utan också en kulturhistoriskt intressant plats. Så pass intressant är den att Länsstyrelsen förklarade kvarnen med sin såg för byggnadsminne år 2018. Det blev hembygdsföreningens andra ägda byggnadsminne efter Lisskvarngården och det tredje i Vansbro kommun. Länsstyrelsen motiverade beslutet så här: *"Utanheds kvarn och såg är ett mycket välbevarat exempel på småskalig kvarn- och sågverksamhet från 1800-talet. Genom sitt läge vid Västerdalälven och utnyttjande av dess vattenkraft intar kvarnen en särställning bland liknande anläggningar i landet. Utanheds kvarn och såg vittnar om lokalt tekniskt kunnande i Nåsbygden."* Till byggnadsminnesförklaringen hör skyddsbestämmelser som syftar till att bevara miljön för framtida generationer genom underhåll med tidsenliga byggnadsmetoder och restriktioner mot förändring.

Kvarnen och dess historia har beskrivits tidigare i *Nåsvargen*, bl a i nr. 2 1996, av Hed Gunnar Larsson. Han är kanske den siste som har personliga minnen från tiden när kvarnen var i drift, även om han var bara sju år när driften lades ned 1941. Den siste mjölnaren var Josefs Per Olof Larsson, vars son Lars Olsson inte ville driva den vidare på samma sätt. Så småningom, 1961, skänktes kvarn och såg till det då rätt nybildade Nås Hembygds-gille. Ett gåvobrev författades, där föreningen gavs och åtog sig uppdraget att vårda och förvalta kvarnen på sin nuvarande plats *"till åminnelse av en gången tid och fäders gärning i det förgångna"*.

Dalarnas timmerhusrenoveringar lade om pärttaket. Byggnadsställningen på den steniga marken imponerade.

Det här ger hembygdsföreningen å ena sidan en kulturhistorisk dyrgrip att förvalta och nyttja till sina evenemang, men å andra sidan förpliktelse att vårda miljön så att den går att bruka till det avsedda: att mala spannmål och även använda sågen. Man kan tänka sig att det ständigt fanns delar att reparera, redan på Josefssonernas tid då kvarnen var i bruk. Nu är det inte möjligt för hembygdsföreningen att hålla samma uppsikt över hus och maskiner som förr; i stället har det gjorts några mycket omfattande renoveringar sedan 1960-talet – förra gången 1984-87, och nu senast en ännu inte

avslutad välbehövlig upprustning, påbörjad 2018. Tack vare det höga kulturvärdet har det båda gångerna varit möjligt att få del av det statliga kulturmiljöbidraget, som har täckt i stort sett hela den mycket höga kostnaden. Det är för hembygdsföreningen en förutsättning för att klara av det ekonomiskt. En fördel ur länsstyrelsens synvinkel är att det är en lätt tillgänglig kulturmiljö och på så sätt ”publik”. Det gjorde att föreningen inom projektet också kunde ta fram informationsskyltar som är fristående utomhus, vid kvarnen och vid parkeringen med infart från E16.

Renoveringen

På 1980-talet leddes renoveringen av Jont Nils Nilsson från Järna, som under några decennier stod för mycket av kulturvården i kommunen. Han finns inte med oss längre, i stället har entreprenörfirmor med samma specialkunskaper anlåtats. Under senhösten 2018 lades pärttaket om på traditionellt vis med handspäntad pärt från Solvarbo. Att få till en säker byggnadsställning i den steniga strandmiljön krävde sin man, men det finns proffs även till det tack och lov. Att pärt behöver bytas ut med minst en trettio års mellanrum var tydligt (och är det också på Lisskvarngården) – den gamla var bitvis i uselt skick.

Året därpå påbörjades upprustningen av timmerstommen, bottenvåningen med vattenintag och turbiner och sumpen med dammluckor. Timmerstommen var det lätta jobbet för de erfarna timmermännen Lok Lennart Eriksson och hans anställda. Svårare blev det invändiga: golvet i bottenvåningen var helt uppruttet, det fanns egentligen inte kvar, och botten var fylld med sediment. Det var ett drygt arbete för entreprenören att återställa. Som ett extra problem kom det höga vattenståndet som höll i sig länge, och återkom med höstfloden. Det gällde ju att kunna torrlägga sumpen och botten för att kunna arbeta där. En inte så vacker men effektiv lösning var att lägga en stor betongbalk som propp i kanalen och leda vattnet tillbaka ut i älven. En gammal genomföring av kanalmuren var till hjälp, och vittnar samtidigt om att man varit tvungen att leda bort högvatten ur kanalen tidigare. Möjligen vid den förra renoveringen, då det också var något år (1986?) med hög älv. Balken har legat kvar eftersom renoveringen blev försenad av det här skälet, men kommer att flyttas under 2021. Vatten sipprar ändå igenom eftersom älven trycker på. Detsamma gäller vid sumpens väggar, och det tycks vara ett ständigt problem som är svårt att stoppa helt. Kanske var Josefssonerna tvungna att täta och reparera inför varje malningssäsong?

Nu är byggnaden rejält upprustad i sin helhet och den ena turbinen återställd till körbart skick. Björn Kallio kunde tillverka nya delar till hjulet på bästa tänkbara sätt: i den välbevarade kvarnkammaren finns en verkstad och där låg bevarade trämallar att använda. Al- och aspsly runtom har tagits ner så kvarnbyggnaden åter står fri. Målsättningen är att kunna göra en provmalning under sommaren, med eller utan invigningsceremoni med trevligheter (beroende på pandemiläget).

Vi hoppas att kvarnen återigen kan bli ett trevligt utflyktsmål. Ta en promenad längs den förbättrade stigen från parkeringen, eller varför inte längs den riktigt gamla landsvägen över åkrarna från Hjulbäck, och en stunds vila vid forsen, kanske med kaffekorgen. Titta på den gamla miljön, de imponerande stenmurarna i älven, dörren in till kvarnen med sin kvinnofigur ritad med rödkrita tillsammans med ett årtal... Till sågen har en brygga återställts till det troliga utseendet på den aktiva tiden, då stockarna skulle in och de sågade brädorna ut – med utgångspunkt i den fina bilden som finns i ”Med Dalälven från källorna till havet”. Visst har Nås en pärla vid forsen i Utanhet?

Eva Fransson

Mallar till kuggarna i turbinhjulen finns bevarade i kvarnkammaren och kom väl till pass när Björn Kallio tillverkade nya.

Samtliga bilder: Håkan Klingenberg.

Förfädernas utnyttjande av vattenkraft i Nås om sågar, kvarnar, stampar och dammar

Sommaren 1990 samlade Åke Nåsander en studiegrupp bestående av Gästgivar Erik Andersson, Erik Jons, Fors Martin Olsson och Fins Bertil Eriksson för att söka efter rester av sågar, kvarnar, stampar och dammar i Nås. Åke gick igenom all tänkbar litteratur, och de begav sig ut i skogarna för att hitta eventuella kvarvarande spår av verksamheten. Resultaten rapporterades bl.a. i *Nåsvargen* 1999:1 och 2010:1. I den senare är kvarnar, sågar och dammar utmärkta på en karta över Nås. Åke skriver där att från mitten av 1800-talet är kända: 27 kvarnar, 11 sågar och fem dammar. Vattenkraft var en mycket värdefull tillgång, och rätten att dämna vatten och bruka kvarnar reglerades tidigast i Dalalagen i början av 1300-talet.

Ur Dalalagen: Byggningsbalken 25:

Hawi ængin wizord tæppa watn, swa at hin hawir skapa af sum bo firi. Hawi oc ængin wald at tæppa watn swa at skapa ængium ella akrum.

Ingen har rätt att dämna upp vatten, så att den har skada därav, som bor ovanför [dammen]. Ingen har heller rätt att dämna upp vatten så, att det skadar ängar och åkrar.

Ur Dalalagen: Byggningsbalken 27:

Far man oluuis a quærna manz, hawir æi luf ella legha fori sik, hæti wiþ sex öra. Brytir hus, æru sannar asynar a þy husi. Hæti wiþ markum þrim i þræskipti. Ær æi sandir oc atakin, standi wizord fori hanum.

Nyttjar någon olovligt en annans kvarnar, har varken lov eller lega (hyresavtal), böte sex örar. Bryter han upp hus och syns säkra märken på huset. Böte tre marker som skall delas i tre. Blir han inte tagen på bar gärning, så har han rätt att försvara sig.

Ur Dalarnas dombok vid tinget i länsmansgården i Linde 18.2. år 1743.

§5 För att förhindra söndagsmalning bestämmes, att nycklarna öfver helgdagarna skola inlämnas: snöqvarns till Olof Matsson i Borg och lindkvarnarnas till länsman.

Man var rädd om vattnet som måste fördelas så att alla kunde mala.

För **vattenverk** fanns två slag av *dammar*: dammen i omedelbar anslutning till anläggningen och *hålldammen*, ibland tämligen långt uppströms anläggningen med uppgift att magasinera större mängd vatten som sedan utnyttjades när anläggningen togs i bruk.

Av kvarnar fanns flera olika vattendrivna typer:

skvaltkvarn, t.ex. Jan-Erikes kvarn vid Lilla Laxtjärn. Fortfarande i museidrift och kan besökas. Enligt Craelius fanns 12 skvaltor i Nås 1837.

hjulquarn, t.ex. Snöå kvarn. Den låg visserligen i Järna, som tillhörde Nås till början av 1800-talet, men ägdes av bönderna i Nås. Den var i drift till sekelskiftet 2000. Craelius nämner 2 hjulkvarnar i Nås 1837.

turbindriven kvarn, t.ex. kvarnen i Utanhed, byggd 1869–1870. Nyrestaurerad.

Av sågar fanns ett par typer: ramsåg och cirkelsåg. Den senare typen finns i Utanheds kvarn. Björnbergssågen, känd sedan 1754, skrev vi om i *Nåsvargen* 2019:2. Den var en ramsåg.

Benstamp och partspänt fanns bl.a. vid Tällbergsdammen. Vid Juhlinsdammen fanns också en benstamp berättar Maj-Britt (f. Lindholm) som hört det av sin mor Ester. I dag har väl benstamparna ersatts av en plasthink med benmjöl från närmsta trädgårdsbutik. Part däremot, går inte att ersätta för den som restaurerar historiska miljöer. Titta gärna lite extra på taket med handspänt pärt på den nyrestaurerade kvarnen i Utanhed.

Vadmalstamp fanns bl.a. i Ströja (nuv. Vidénsbäcken) i Borgheden.

Åke Nåsander m.fl. forskade och Dåpp Inger har sammanfattat med några nyare tillägg.

LADDARE HAR VÄL
ALLTID FUNNITS?

MEN.

...Batteriladdare utvecklar Vi

TEL. 0281-30400
Hemsida. www.batteriladdare.com

 **Swede
electronics**

Snöborg Gård AB

POTATIS OCH PELLETS

JANNE 070-6975123 & ANN 070-6975663

Det kom ett brev vidarebefordrat av Eva Drysén

Ärade kollega

Karlskrona 1.9.1976

Kära Ann!

Tack för ditt spontana brev från Grönland, som gladdde mig mycket. Din beskrivning av "Provinsiälläkaren" däruppe i isen kom mig omedelbart att tänka på att det inte var så länge sedan Sverige också var ett u-land. Det måste ha varit 1880, som min födelseort, Nås i Dalarna, var hela Västerdalarnas centrum (nu är det endast en liten del av storkommunen Vansbro). Då fanns i Nås både läkare och apotek, samt traktens enda industri, Nås tobaksfabrik.

Läkarens distrikt räckte från Ludvika-trakten till norska gränsen. Det tog honom ett par veckor att resa genom distriktet även på vintern då vägarna över sjö och floder bar. Vid den tiden hette läkaren doktor Simon. Det var han, som vid ett sjukbesök hos Tillmans Lasses gumma, på Lasses fråga: "Hör nu doktorn, hur bar sig folket åt förr, då det inte fanns nära doktorer? Svarade: "Dom dog ändå, dom dog ändå." En son till denne doktor Simon, Moritz Simon, också född i Nås, blev överläkare på Radiumhemmet och var väl den som införde radioterapi i Sverige.

Julen 1921 hade jag den tvivelaktiga plikten, att hemma i Falun sätta diagnosen cancer mammae på min syster Anna. Hon arbetade i Stockholm. Självt gick jag på "Serafen" – "grundläggande kurserna i medicin och kirurgi." Hade tänkt återvända till Lund, men stannade kvar för att i någon mån kunna vara ett stöd för min syster. Hon operades och fick radiologisk behandling på Radiumhemmet, men nyåret 1923 dog hon hemma i Falun av sin cancer. Hon var då 37 år. Hennes man, Axel Sedell, dog på sin 31:a födelsedag i cancer recti och deras äldsta dotter för några år sedan i cancer mammae. Ja, så där kan idéassociationerna flygas iväg med en gammal doktor.

Julen 1922 var nog den tristaste jag varit med om. Tjänstgjorde som eo amanuens på patologen och tog jul-jouren. Obducerade dagligen 5–10 lik på sjukhuset i Stockholm. På nyåret for jag hem till Falun och höll min syster i handen de sista timmarna.

Vi har haft en underbar sommar, men alltför lite regn. Fisket dåligt. Gäddorna såriga och oaptitliga.

Hej så länge och lycka till med studierna. Din tillgivne morfar

"Morfar" är alltså Anders Prag (blev läkare), som föddes i Tobaksfabriken i Nås. Son till Fritz Prag som var farfar till Lena Prag och Eva Drysén som besökte Nås häromåret.

Adressaten Ann (Hermansson) är Lenas och Evas systerdotter Ann (professor i Lund).

Anna (Sedell) som Anders skriver om i brevet är hans halvsyster, som pappa Fritz fick med Skräddar Karin i Nås.

Doktor Simon som omtalas i brevet hette Moritz Jakob Simon. Född 1847 i Göteborg. Blev med.lic. vid Karolinska Institutet 1878. Var provinsiälläkare i Nås 1879–1890, † 1903.

Så sent som 1970, berättar Olle Hellström som då var läkare i Nås, att Nås jourläkardistrikt sträckte sig från Ludvika till Malunggränsen.

Dr Silfversvärd skulle en gång under sin tid som provinsiälläkare i Nås rapportera till SJ. om det vidtagits några anstalter för hygienens höjande vid Nås järnvägsstation. Han skrev i sin rapport att den enda förändring han iakttagit var att man numera stavade ordet kvinnor med k i stället för tidigare med q på utedasset.

Tillmans Lasse m hustru Anna och dottern Anna

Täpp Per – nåsprofil och uppfinnare

Täpp Per föddes i Mellanborg 1871 och gifte sig med Karin Larsdotter. Täpp Per gick bort 1963, hans enkla gravsten finns på kyrkogården vid västra muren bredvid Lyckholms grav. De fick två döttrar, Anna född 1897 som flyttade till Bjursås, och Karin som dog i lungsot, sedan fick de en son. Täpp Per står i Gabriel Jonssons släktutredning av Kyrkböckerna i Nås församling som mekaniker. I Mellanborg byggde han det första systemet för att slippa bära in vatten hos hushållen på andra sidan järnvägen. Han började med att vid en kraftig vattenkälla en bit in i skogen stensätta den så att det blev en stadig brunn, som ännu finns kvar. Sedan lade han järnrör från den genom skogen så att det blev självfall genom rören ner till husen i byn. Inga kranar fans på ledningen så vattnet strömmade genom rören och därför frös aldrig ledningen. När han sedan gifte sig, flyttade han sin verksamhet till Nederborg där han byggde en större verkstad.

Eftersom urtavlor på kyrkan hade endast en visare fick han i uppdrag att komplettera urverket med en minutvisare. Det gjorde han så bra att de fortfarande är i bruk.

Det berättas att när en av de första bilarna som passerade Nås fick problem, så kontaktades Täpp Per. Han tittade igenom bilen, hittade vad som felades och bilen kunde fortsätta.

OBS gengasaggregatet bakom lastbilshytten.

När lastbilarna kom till Nås, så fick de köra grus till vägarbeten. Bång Johan i Närsen kontaktade Täpp Per om han kunde göra en bättre tipp till lastbilen. I början när lastbilarna skulle tippa av ett gruslass, fanns det en mekanisk vevanordning som gjorde att lasset kunde tippas av. Efter lite funderande löste Täpp Per problemet. Han konstruerade en tryckkolv, efter idén från en cykelpump. Den sattes under lastflaket och så var den saken ordnad. Tätningen var en läderskiva som sattes på en grov järnstång. Det fanns inga tryckslangar utan för att klara av de rörelser som uppstod när tippen var igång måste han bygga leder på kopparrören som var trycksäkra och rörliga. Denna tippanordning blev snart mycket omtyckt så den nybyggda verkstan i stationsområdet fick bygga tippor till många lastbilar. Det finns en bild på när de monterade en tipp på den 10 000 Volvolastbilen. Volvo erbjöd sig att sätta upp en fabrik i Nås för att bygga tippor till sina lastbilar. Täpp Per tackade nej till detta med motiveringen. *Dóm kan fur int köp lastbilär sô länge tä*".

Möte mellan Olov Lind och Bertil Hemming

En ”engelsk eller brittisk bajonett hittad på Oljeberget i Palestina av Olov Lind. Han var 6 år när hans familj åkte till Jerusalem. Möckelind var gårdsnamnet som kortades ner till Lind.

Han kom till Nås 1948 totalt utblottad. Han hade haft en citrusranch, men efter krigsslutet hette det att Judarna skulle arrendera den. Han fick inte ett öre, fick bo på Hjärpholn i en sommarstuga med en öppen spis som enda värmekälla. Jag hjälpte honom att sätta in en plåtkamin och besökte honom då och då. Jag fick den här bajonetten av honom och en vas i mässing tillverkad av granathylsa, förmodligen av någon arabisk hantverkare. Han åkte till USA till sin bror Lars. Efter det vet jag inte vad som hände honom.”

Detta har min far Bertil Hemming skrivit. Han var född 1921, och var alltså 25 år när han träffade Olof Lind i Nås.

Kerstin Hindén

Selma skriver kortfattat i sin almanacka

Hösten år 1900 besökte Selma Lagerlöf och Sophie Elkan Nås

"15/9. Resa till Nås. Nattherberge hos jägmästare Lindbom.
16/9. I Nås. Samtal med bönderna hos Mattsons.
17/9. Resa från Nås öfver Vansbro till Rättvik."

I Selma Lagerlöfs almanacka står det: "Flottbron över älven flöt bort i våras. Jägmästarn var där i våras och då var så mycket vatten uppe i Floda att trillan gick under vatten."

(Man åkte hästskjuts från Nås till Vansbro och därifrån mot Rättvik med Mora-Vänerns Järnväg. Däremot järnvägsmöjlighet vid resan från Falun till Nås fanns endast till Gagnef, varifrån man sen måste anlita hästskjuts.)

Vicky

Vasens botten nedan

Inga föreställningar på Ingmarsscenen i Storänget men det blir olika program i andra medier.

Avsnitt från tidigare Ingmarsspel kommer att visas på Ingmarsspelens Facebook sida under de tänkta speldagarna 2-6 juli

En tidigare **Ingmarsspelskonsert** visas på samma sätt lördag 3 juli.

Fotoutställningen 50 år med kameran i Palestina; Nås-pojkar satte spår i fotokonstens historia.

Visas torsdag, fredag, lördag 14.00–18.00 v 26–30, dvs hela juli månad. Konstladan, Storänget.

Nåsbor i världshändelsernas centrum

Måndag den 5 juli 2021 kl 10.00 - 17.00 Webbinarium

2021 års Ingmarsspelseminarium fokuserar på hur verkligheten kom att överträffa dikten. De människor, som sockenborna där hemma såg som förlorare, har trots allt lämnat spår som imponerar. Och de har fått ett eftermäle där deras namn nämns med vördnad – åtminstone i dagens Jerusalem!

Medverkande: Anna-Karin Palm, Föreläser om fakta och fiktion i Lagerlöfs romanepos Jerusalem.

Karin Roxman, Föreläser om Sven Hedins och andra kända svenskars möten med Nås-kolonin.

Joel Halldorf, Föreläser om radikala väckelserörelser som vägröjare för modernitet och demokrati med Jerusalemfararna från Nås som ett av exemplen.

Sune Fahlgren, Belyser Nås-folkets och kolonins humanitära insatser i Jerusalem under Första världskriget.

Eva Cronioe, präst, författare och tidigare producent vid Sveriges Television är moderator för dagen.

Pris 150kr/person. Zoom via dator eller iPhone. Man får länk när man anmält sig

Mera info och anmälan:

www.ingmarsspelen.se/seminariet.html

Pop-up café på Storänget i sommar!

Välkommen till Bettys skafferi

Räkbakelser och sötebröd
Räksmörgåsar
Smörgåstårter

OBS! endast beställning

BETTYS
SKAFFERI

Närsjövägen 27, Nås
070-306 70 24

Susanne öppnar pop-up café i serveringen på Storänget i sommar. Öppnar midsommarafton.

Öppettider to–fre–lö kl 13–18.

Under juli månad kan du både se fotoutställningen och koppla av hos Susanne!

Hembygdsföreningen Lindesnäs gemenskap är alltid aktuell!

<https://www.lindesnashembygdsforening.se/>

Nås Hembygdsförening

Vi vågar inte planera några sommarprogram ännu. Ev. program kommer att annonseras i Järna Nytt.

Efterlysning

Nu skriver vi år 2021 och vår fina folkpark Storänget står mestadels tom. Annat var det under decennierna i mitten av 1900-talet, när det var dans och uppträdanden många sommarkvällar, stort midsommarfirande i dagarna tre (?) och Storängsfest som hette duga. Många kända artister kom hit och drog stora publikskaror. Nåsbor och tillresta roade sig på många olika sätt på festplatsen. Och hur många Nåsbor (och andra) har inte storängskvällarna att tacka för att de finns till?

Storänget förgyllde nog tillvaron bra när det begav sig. Men hur var det egentligen? Vilka historier kan berättas? Dråpliga, glada, sorgliga... Det här är också viktiga berättelser från hembygden i Nås – historia nu när tiderna är så annorlunda. Vi skulle vilja göra ett särskilt nummer om Storänget till midsommar 2022.

Så här var det en kväll på Herreys tid. Men det finns förstås många andra historier att berätta. Vilken är din? Var du med och arrangerade eller besökare? Har du bilder att dela med dig? Skriv ner och skicka till Däpp Inger eller Eva Fransson! Eller ring och berätta så kan vi stå för skrivandet.

Nås Hemslöjdsförening

Nickusboden håller öppet i sommar i juni torsdagar kl. 14–18 och lördagar kl. 10–14. I juli hoppas vi kunna utöka öppethållandet. Men du kan alltid nå oss på telefon 0281-30252 (telefonsvarare). Mer information finns på

www.hemslojden.org/nas

Vi har begagnade dräktdelar till Nåsdräkten till försäljning. I vävstugan finns uppsatta vävar om du vill väva.

Hemslojden har haft ett uppdrag om att odla 1 kvadratmeter lin. I Nås har 16 odlare hörsammat uppmaningen, och i hela

Sverige finns runt 6000 linodlare. Under hemslojdens dag den 4 september hoppas vi kunna uppmärksamma linodling och visa linberedning. Här kan du läsa mer om projektet: <https://hemslojden.org/fa-kunskap/1-kvm-lin/>

Foton: Håkan Klingenberg

Nåsvargen gratulerar Varglyan

som 30-årsjubilarer! Det är ju i *Varglyan* som Nåsvargarnas ungar finns! *Nåsvargen* är ett s.k. Ortsboöknamn, d.v.s. ett namn som våra grannar gett oss. Andra exempel är Järna gäss, Flo kråkôr, Gagns flugôr och Malungs skinnare. I *Nåsvargen* 2014 nr 2 kan du läsa mer om Ortsboöknamn. *Vargar* om nåsborna är belagat redan på 1750-talet. Mer om detta i nästa nummer.

Nystart på Nås camping

Nicole Macdonald och John Kloet från Rotterdam har tagit över campingen på Storänget och planerar både upprustning och kringaktiviteter. *Nåsvargen* hälsar er hjärtligt välkomna till Nås, och vi gläds åt alla nya besökare på vår fina camping. Lycka till med verksamheten!

<https://www.nascamping.com/sv/nas-camping-dalarna-2/>